

GÁSPÁR GABRIELLA

A NŐK BIRTOKÖRÖKLÉSE A NÁDASD NEMZETSÉGBEN 14. SZÁZADI FORRÁSOK ALAPJÁN

Ez a tanulmány kísérlet arra, hogy miként lehetséges egy nemzetség történeti forrásokban dokumentált nőtagjaival kapcsolatos jogügyletek mentén elindulva új adatokkal, információkkal bővíteni az egyes ágak rokonsági rendszerét. A Nádasd nemzetség a 14. században még létezett familiáiban a Mákfai/Oszkói, a Gersei, valamint a Nádasdinak nevezett, később Darabos ágban összesen kilenc nő szerepelt a forrásokban, akik az őket érintő jogügyletek idejében még életben voltak.¹ További hét asszony külön jogait haláluk után érvényesítették rokonaik,² és újabb hét olyan nő neve fordult elő még oklevelekben, akiknek neve csak érintőlegesen, egy jogügylet, vagy leszármazási kapcsolat bizonyítékeként szerepel ebben az írásban.³ A nemzetségek leszármazása patrilineáris, ennél fogva a korai oklevelekben többnyire feljegyezték az apai neveket, míg a nőket csak elvétele, ugyanakkor a rokonsági viszonyok megállapításához főként az asszonyok leánykori nevének ismeretére lenne szükség. A nők apai neve, többnyire a női külön jogok érvényesítéséhez kapcsolódó jogügyletekben jelent meg, ennél fogva a jogtörténet bizonyos fokú bevonása szükséges az elemzésbe.

Általánosan megállapítható, hogy a fennmaradt, magánjogi viszonyokat tárgyaló oklevelek nagy része a birtokviszonyokhoz, ezen belül pedig, a birtokörökléshez kapcsolódott. A férfiak birtoköröklésére talán szükségtelen kitérni részletesen, mivel a törvények szerint minden fiú egyenlően örökölte az apa ági birtokokat, az apa végrendeletében csak a szerzett birtok felől rendelkezhetett másként. Az anyai birtokokat minden fiú és minden leány egyenlően örökölte. A nők birtoköröklésének feltételeit érdemes összefoglalni mivel ezek bonyolultak, kevésbé ismertek, továbbá a gyakorlat sokszor eltért a főiránytól. A rövid át-

- 1 Patyi Viola, Nádasdi Darabos Katalin, Nádasdi Darabos Chala, Nádasdi Darabos Pona, Nádasdi Darabos Kathlyn (Molnár Mátyás felesége), Makwai Isalch, Makwai Jolenth, Oszkói Klára, Gersei Margit.
- 2 Patyi Floris, Káldi Dominika, Káldi Venus, Nádasdi Gersei László felesége Erzsébet, Nádasdi Gersei Dénes felesége Katalin, Csémi Pál leányai: Elisabeth és Margharete.
- 3 Chopou testvére Simon özvegye Kökényesi Erzsébet, Nádasdi Gersei László és Dénes leánytestvére (András leánya), Rezneki Margit, Makwai Ilona, Makvai Margit, Makwai Peteu felesége Bagith, Magyar Erzsébet (Gersei Margit leánya).

tekintés azért sem szükségtelen,⁴ mert a később tárgyalásra kerülő jogügyletek értelmezését megkönnyíti.

A magyar birtoköröklés rendszere a társadalom korai alakzatainak kiformalódásától, majd a rendiség megszilárdulásától is a nemzetségek érdekeit figyelembe véve formálódott. A nemzetségek ősi, vagy szállásbirtokai apa-ági birtokok voltak és a leszármazásnak megfelelően fiágon öröklődtek. A leányoknak a nemzetségi birtokból elvileg semmi nem jutott, hiszen férjük nemzetségébe vitték volna ki, ami ellenkezett a nemzetség érdekeivel. Ez alól a leánynegyed (*quarta puellaris*) képezett kivételt, de eleinte ennek szabályait is a szokásjog alakította. A leánynegyedként kiadott javakat az apai jószágokból adták ki.⁵ A negyed az összes leánynak együttesen járt és a leányok férjhezmenetelekor volt szokás kiadni. Legkésőbb az apa halálakor, vagy a testvérek birtokainak elosztásakor (osztály) jutottak hozzá a leányok a negyedhez, ha azonban nem volt leány leszármazott, akkor a következő, vagy az azt követő generáció leányai kapták meg. A leánynegyedet csak kivételes esetben lehetett birtokban kiadni, ha a családnak magvaszakadt, azaz nem volt fiú örökös,⁶ vagy ha a leány nem nemeshez ment férjhez családja akaratából, vagy beleegyezésével. A leánynegyedet tehát, ugyanúgy ingóságban kellett kiadni, mint a hozományt (*allatura*), vagy a jegyajándékot (*res paraphernales*), illetve a hitbért (*dos, dota*), ez utóbbit az asszonynak, vagy örököseinek járt, a házasság megszűnése után. Ezeket a javakat a nőnek a házasság után meg kellett kapnia, ezek felől szabadon rendelkezett. Végakarathányában pedig úgy, mint anyagi vagyont egyenlően örökölték a lányok és a fiúk anyjuk, vagy nagyanyjuk után.

A női külön jogok alapján járó juttatásokat már a korai századokban sem csupán ingóságokban kiadható javakként kezelték, hanem gyakorta birtokban adták ki az apák leányaik quartáját, és hozományát, néha még az utódok, vagy rokonok az özvegyek hitbérét is. A leánynegyed birtokban történő kiadására a 1222–1410-ig az oklevelekben fellelhető esetek 57–60%-ában volt példa.⁷ Ennek nem csupán a gondoskodás szándéka volt az oka, hanem a pénzhiány is. A hozomány, jegyajándék értelemszerűen inkább ingóság és az özvegyek hitbérének kifizetése is inkább készpénzben történt, de ezekre nincsenek összesített adatok. Meg kell jegyezni, hogy a hozomány és a leánynegyed időnként „összecsúszott”, mert mindkettőt a házasságkötéskor adták ki, de a negyedet legkésőbb az apa halála után. A megfelelő kiházasítás, azaz a leány társadalmi státusához illő javakkal történő útra bocsátás a családi házból a női jogok közé tartozott, ha az apa már nem élt, a testvérek kötelessége volt ennek teljesítése.

4 Lásd bővebben: Béli Gábor: Magyar jogtörténet. A tradicionális jog. Dialóg Campus kiadó, Budapest–Pécs 2009, Mezey Barna (szerk.): Magyar jogtörténet, Osiris kiadó, Budapest 2004., Holub József: A fűsítésről, Gróf Klebersberg Emlékkönyv Különyomat, Budapest 1925., Kelemen László: A leánynegyed. („Quartalium”). Acta litterarum ac scientiarum regiae universitatis Francisco-Josephinae, Sectio Juridico-Politica, 1. köt. 6. füz., Szeged, Szeged Városi Nyomda és Könyvkiadó Rt., 1926. stb.

5 A jogtörténészek nem minden esetben értettek egyet abban, hogy csak az ősi és adományos (szerzeményi) atyai javakból adták ki, vagy a vásároltakból is. Ld. Holub József és Kelemen László vitáját a leánynegyed kérdésében. Holub József: Néhány kérdés a leánynegyed köréből, Magyar Tudományos Akadémia, Budapest 1936., Kelemen László: A pénzen szerzett birtok és a leánynegyed, válasz Holub József dr. bírálatára 1929. 34.

6 Az Aranybulla 1222-es első változata és az 1231-es megújítása egyaránt tartalmazza, hogy a fiúutód nélkül maradt apa birtokainak negyede a leányáé lett, a többi felől pedig szabadon rendelkezhetett. Ez azonban nem a nők negyedhez való jogát törvényesített, hanem csak annak kötelelrész jellegét, magszakadás esetén.

7 Banyó Péter: Birtoköröklés és leánynegyed. = Aetas, 2000/3. sz.

Az adománybirtok esetében az adományozó jelölte ki az örökösök körét az adománylevélben, amibe a leányok is beletartozhattak, de általában csak fiágon öröklődtek. Ha az adományozott örökösei osztályt tettek és elosztották az apai jószágot, az osztály után már az adománybirtok is ősi birtokként viselkedett és a fiági öröklés vonatkozott rá, még ha eredetileg mindkét ág kapta is. A nők örökölhettek apai szerzett birtokot is (ahogy anyait is), mivel e javak felett a szerző szabadon rendelkezhetett, s végrendeletében akár a leányaira is hagyhatta. Az adománybirtok lehetett királyi és magánadomány is, ez utóbbit a nagyobb urak, tisztségviselők gyakran adták familiárisaiknak. A birtokok feletti szabad rendelkezési jog király által adott privilégium volt, ami felszabadította a birtokot az eredeti öröklési köztötségek alól. Ennek hiányában azonban az ősi, az adomány és a szerzett birtok másként viselkedett az örökölhetőség vonatkozásában. Értelemszerűen a szerzett, vásárolt birtokról való szabad végrendekezéshez nem kellett királyi engedély, sőt a nők férjük, vagy bármelyik rokonuk által nekik hagyott szerzett birtokot is örökölhettek. Meg kell jegyezni, hogy a „honor”, tehát a magas tisztségekkel járó uradalmak és ispánságok hasznélvezete⁸ nem volt örökölhető, tehát nem tartozott az örökölhető birtokok körébe.

A nők külön jogai közé nem tartozott, mert különleges királyi kegyből fakadt a fiúsítás – mégis általában oda sorolja a jogtörténet –, Erdélyben nem kellett hozzá királyi akarat, ami a székely örökség sajátosságából fakadt.⁹ A fiúsítást Róbert Károly vezette be a hazai jogba, s az Anjouk idején vált gyakorlattá. A nemzetségek érdekeivel nem egyezett, mivel a vérségi elvet vette figyelembe, s segítette kialakítani a családok magántulajdonát a nemzetségi közös ellenében. A fiágon magvaszakadt szakadt családok esetén, ha volt leányutód, a király jutalmazhatta híveit úgy, hogy az apai jószágot a leányutód, vagy utódok örökölhették, azzal a kitételrel, hogy a fiúsított leány apai birtokai csak fiágon öröklődtek tovább. Gyakran alkalmazták az uralkodók a fiúsítást akkor is, ha egy nemzetség valamelyik ágát a fiágon történő kihalás veszélyeztette. A fiúsított leány férjének családjába, nemzetségébe vitte át az apai vagyont. A fiúsítás visszavonható volt érdemtelenség esetén, hiszen a magvaszakadt család birtoka az uralkodóhoz került, s az Ő kegyéből adományként szállt a leányutódra, illetve a férj nemzetségére a nővel közös utódokon keresztül.

Nem csak fiúsítással juttathatta az apa egyetlen leányát vagy leányait apai birtokhoz, magszakadás esetén. Ilyenkor szabad rendelkezési jogot kértek a királytól, vagy vejüket örökbe fogadták (bár ehhez is királyi engedély kellett), vagy vejüknek és leányuknak ajánlékoztak birtokot, illetve az apa leányának és vejének elzálogosította egyik-másik birtokrészét. Előfordult, a fiúörökösök is leánytestvérük hozományát, vagy leánynegyedét, nem különben özvegy anyjuk hitbérét és hozományát természetben adták ki. Ebben az időszakban voltak korlátjai az ingóságban vagy készpénzben történő kifizetéseknek. Készpénze csak annak volt, akinek volt valami jövedelmező tisztsége. A tisztségviselők, vagy vitézek, akik ilyen típusú birtoklás útján jutottak jövedelemhez és újabb, vásárolt birtokokat tudtak szerezni, akár vétel útján, akár zálogbirtokként. Számukra nem volt lehetetlen családjuk nőtagjainak készpénzben történő kifizetése, a többség azonban inkább birtokrészekben fizette ki a női külön jogok biztosította kötelező kvótákat, noha ez elvileg ellenkezett a nemzetség érdekeivel. A nőknek juttatott birtokok jogállására néha következtetni lehet abból a módból, ahogy azt az apák leányaiknak átadták.

8 Engel Pál: A honor (A magyarországi feudális birtokformák kérdéséhez) = Történelmi Szemle, 1981/1.

9 Gáspár Gabriella: A nők jogai a magyar rendi társadalomban. = Jura, 2007. 2. sz 39-49.

A Nádasd nemzetségben a birtok elkülönítések időszaka után, amikor már a leszármazottak osztályt tettek, a családok nőtagjainak is egyre gyakrabban adták ki részüket természetben, vagy részesítették az atyai birtokban, különösen az 1300-as évektől. A nemzetséghez tartozó ágak és családok különböző taktikákat alkalmaztak arra, hogy a családok nőtagjait az apai birtokban is részesítsék.

A továbbiakban a Nádasdi Darabos, Mákfai/Oszkói, és a Gersei családok birtokrészeinek leányágon történő átszállásáról, s ezek mikéntjéről lesz szó 14. századi oklevelekben fellelhető jogügyletek alapján.

ZÁLOG- ÉS CSEREBIRTOKOK A DARABOS ÁGON

A Nádasd nemzetségbe házasság útján került nők közül az oklevelekben legkorábban felbukkanó nevek a 13. században Heym ágához kapcsolódtak. Erről a korán kihalt ágról kevés a forrás, mégis érdemes érintőlegesen megemlékezni ezekről az ügyletekről, mivel javaik a 13. század végén Nádasdi (később Darabos) Imre leszármazottjainak vagyónát gyarapították.

1254-ben Cadar (patyi) elhunyt leánya Floris hitbérének és jegyajándékának kiadását elengedi vejének Karachyinnak, azzal a feltétellel, hogy Floris első házasságából származó leányának (szintén Floris) kiházásítására fordítja ezeket a javakat. A feltételek közé tartozott, hogy Karachyn mostohaleánya négy márkát kapjon nagykorúsága elérésekor, ha pedig Karachyn ezt nem érné meg, nevelőapja testvéreitől nyolc márkát kapjon majd.¹⁰ A leány nevelőapja halála után végül 18 márkát kapott annak fivéreitől; Heymtől és Adriántól.¹¹ Karachyinnak nem volt fiútóda, s javait a legközelebbi élő férfi rokona, Heym fia Miklós¹² örökölte, aki 1291-ben a maróczi/moróczi részt eladta a Nádasdi Imrének. Heym fiai közül Heymnek volt egy Miklós nevű fia, Karácsonyi János ugyan azt állítja, hogy nem volt Heymnek fia és Stefand fia Miklós örökölt,¹³ ami kevésbé valószínű, ha Karachyn egyik testvérének volt a fia. Ugyanehhez a családhoz tartozik egy újabb kifizetés özvegyi jogon, ami valószínűleg éppen Miklós anyját, Patyi Kadar másik leányát Violát, Maróczi Heym özvegyét érintette. Az özvegy hitbérét és jegyajándékát Nádasdi Imre és annak fia Domonkos adta ki 1293-ban, amit Kadar fiai Arnold és Budur, Viola testvérei igazoltak a vasvári káptalan előtt.¹⁴ Valószínű, hogy Heym fia Miklós további ingatlanrészeket adott el Nádasdi Imrének és Domonkosnak, akik a fizetett összegből elkülönítették az özvegynek járó részt, mivel enélkül nem szerezheték volna meg az ingatlant. Az özvegynek zálogjoga volt férje javain, amíg ki nem fizették megfelelő módon a járandóságait, mivel hitbére és jegyajándéka az örökséget terhelő dologi terhek, kifizetésük minden más tartozást megelőzött. A nemzeti birtokok eladása nem volt megengedett a közeli rokonok beleegyezése nélkül, sőt elsősorban ők formálhattak jogot ezekre a birtokokra és közbeccsű áron jutottak hozzá. Ha a hitbér és jegyajándék kifizetése vásárlás és nem öröklés keretében történt mit sem von le az

10 Karácsonyi János: Magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. II. köt. Magyar Tudományos Akadémia. Budapest, 1901. 388.

11 Wertner Mór: A magyar nemzetségek a XVI. század közepéig. Csanád Egyházmegyei Könyvsajtó. Temesvár, 1892. II. köt. 199.

12 Wertner (1892) i. m. 201.

13 Karácsonyi i. m. uott.

14 Wertner (1892) i. m. 201-202.

ügylet azt bizonyító erejéből. Ha a leszármazási táblák alapján lehetne is kétsége bárkinek Heym és Iteyer közeli rokoni viszonyával kapcsolatban, egy ilyen tartalmú teljesítés bizonyítja, hogy a később Darabosnak nevezett ág állt legközelebb a kihalt Heym családhoz.

1309-ben Nádasi Iteyer fia Domonkos ágán három fiának; Lőrincnek, Jánosnak és Istvánnak volt két leánytestvére; Pona és Chala. Pona. Szörcsöki Lőrinc házastársa volt, Chala Leansuk Miklós felesége lett.¹⁵ Mindkét leánynak a Nádasi, később Darabosnak nevezett ágról természetben adta ki a családjá nászhozományát, vagy leánynegyedét. Chala nászhozományá, esetleg quartájaként 1309-ben Nádasi Domonkos fiai a vásárolt Heymfölde birtokot Halogy harmadával adták.¹⁶ Ivánczi Ajakas Miklósnak négy fia és egy leánya született, aki Makwai Péter fia Peteu felesége lett.

Pona Dyruske-ét kapta, amit testvérei (Lőrinc, János és István) a Zala vármegyei Teskánd egy részével kicseréltek 1326-ban.¹⁷ Szörcsöki Lőrincnek és Ponának egy fia (Gallus) született.¹⁸ Nádasi Domonkos fiai törekedtek arra, hogy leánytestvéreik hozományát szerzett birtokban adják ki, erre meg volt a lehetőségük, mivel Nádasi Imre számos birtokot kapott és vásárolt. Nádasi Imre a nemzetség korán hírnevet szerzett tagja volt, aki ifjú korában IV. Béla udvarában apródként szolgált, majd komoly segítséget nyújtott V. Istvánnak is felesége Erzsébet kiszabadításában, és háborúban is vitézkedett. 1273-ban udvari vitéz lett, és birtokadományokat kapott a királynőtől.¹⁹

A Nádasi Darabos családban a következő dokumentált női joghoz kapcsolódó ügy, Nádasi Imre leánya Katalinhoz, Sári Marcell özvegyéhez kapcsolódott. Sári Marcell a Káldiak közé tartozott, a Sári nevet birtokáról kapta. 1311. július 6-án kelt irat szerint Katalin, Sári Marcell özvegye visszaadott a vasvári káptalan előtt egy telket, amelyet apja ráhagyott.²⁰ Nádasi Imre jómódú volt, nehezen hihető, hogy leányának Katalinnak nem adott megfelelő hozományt, vagy quartáját nem adta volna ki a házasságkötésekor. Végrendeletben azért hagyott zálogként bírt teleket a leányára, mert afelett szabadon rendelkezett. Ez a birtok nem valószínű, hogy a hozományt, vagy a negyedét kívánta volna pótolni. Ezt a telket Chopou fia Andronikus adta zálogba Nádasi Imrének, s ezt Chopou fia András fia László visszaváltotta, mint nemzetségi birtokrészt. A nőág birtoköröklésének egy példaként ennek az ügyletnek a tanulsága az, hogy már az 1300-as évek elején végrendeletben, vagy házasságkötéskor zálogos telket juttathatott az apa leányának, ahogy ez a megoldás későbbi századokban is elterjedt gyakorlat volt. A záloggal terhelt birtok ingóságnak minősült, pénznek, ami a zálogösszeget fedezte, közbeccsű áron zálogosították, és a rokonok azon is válthatták vissza. A zálogbirtok bizonytalan volt, mert a nemzetség jogosult férfitagjai visszaválthatták, ha nem telt el 32 év a zálogba adás óta. Nádasi Imre további birtokot kívánt juttatni a leányának, és valószínűleg Andronicus már nem élt, utóda (egyetlen fia Péter)

15 Ajakas Miklós de Leansuk Iváncot a korábban bíró Gatal nemzetség egyik leszármazottjától Rendes Andrásról vette meg, aki távol élt maradék itteni birtokaitól Veszprém vármegyében. Ajkas/Ajakos Miklós amikor Ivánra költözött felvette az Ivánczi nevet, ahogy a korban szokásos volt. Benczik Gyula: Ivánc. In: Száz magyar falu (Szerk.: Gyurácz Ferenc) www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/SzazMagyarFalu-szaz-magyar-falu-1/ivanc-6B85/

16 Benczik uott.

17 Wertner (1892) i. m. 203.

18 Urkundenbuch des Burgenlandes und der angrenzenden Gebiete der Komitate Wieselburg, Ödenburg und Eisenburg. (továbbiakban: UBB) Bd. III. Die Urkunden von 1301 bis 1327. Bearbeitet von Irmtraut Lindeck-Pozza, In Kommission Bei Hermann Böhlau Nachf. Wien-Köln-Graz, 1979. 412.

19 Birtokszerzéseit Karácsonyi János összegzi. Karácsonyi i. m. 389.

20 Wertner (1892) i. m. 202.

sem volt jó anyagi helyzetben, ha élt még egyáltalán. Így joggal remélhette Nádasi Imre, hogy a visszaváltásra nem kerül sor. Chopou fia András tudatos vagyongeltartó és gyarapító sikereire – ami fiait is kedvező helyzetbe hozta – nem számított. Visszaváltáshoz kapcsolódott 1360-ban Makwai Domonkos leánya Kathlyn ügye is. A vasvári káptalan előtt Kathlyn, Molnári Mátyás felesége visszaváltotta makwai birtokrészét testvérétől Monkus Domonkostól.²¹ Az ügylet érdekessége, hogy elég ritkán váltották vissza nők birtokukat fivéreiktől. Ebben az esetben apai vásárolt, vagy anyaaági birtok lehetett a visszaváltás tárgya.

A Nádasd nemzetségen belül a családnévek elkülönülése a 14. században kezdődött, és a név a megszerzett birtokok jelentősége szerint alakult ki, illetve változott. A Nádasd nembeli (később Darabosként ismert) család birtokszerző tagja Imre (II.)²² volt, aki miután megszerzett egy-egy birtokot teljesen, utána a nemzetségen belül elcserélte egy másikra, mint Maráczot a Sárvice melletti birtokra. Leszármazottai megszerezték Mogyorósdot, aztán Dereskére összpontosítottak különböző csereügyletekkel vagy házassági taktikákkal. A birtokkoncentrációra való törekvés a Mákfai/Oszkói ágban ugyanígy megtalálható volt Makwa és Oszkó vonatkozásában, ahogy a Gerseieknél, előbb Sár, aztán Gerse és környéke volt a központ.

A MÁKFAI/OSZKÓI ÁG BIRTOKAINAK ÖRÖKÖSEI

1. Mákfai Jolynt és Isalch birtokai

A Nádasd nemzetség egyik, a 14. században magvaszakadt ágát alkotta a Mákfai/Oszkói ág. Leszármazásuk ugyanúgy nehezen vezethető vissza a nemzetség oklevelek alapján rögzíthető kezdetekig, mint a többi ágé, de bizonyos, hogy a Nádasi nemzetséghez tartoztak.²³ Mákfai/Oszkói Péter mindkét néven előfordult az oklevelekben, amikor Oszkón volt a székhelye Oszkóiként, amikor Mákfára költözött, akkor Mákfainak neveztek. 1302-ben Iteimer fia Péter már nem élt, mert ekkor feleségét Oszkói Péter özvegyeként említette egy forrás.²⁴ Péternek egy leánya, Isalch és három fia volt, közülük Bálintnak nem voltak utódai, Bekének két fia (II. Beke és István), Peteunek²⁵ három leánya és egy fia volt. Egy 1300-ban kelt oklevélben a vasvári káptalan bizonyítja, hogy Makwai Chama²⁶ fia Márton Makwa

21 Wertner (1892) i. m. 204

22 A családot Imrétől eredeztetik, kinek fia Iteimer volt, tőle származott Imre (II.), fia „Agyaras” Domonkos, akinek leszármazottai magukat Darabosként különböztették meg. Nevüket Körmendhez közeli Daraboshegy miatt választották.

23 „XII. Diuisionales litterae inter Nadosdianos, cum pacto mutuae successionis. A. 1344. Magister Joannes, filius Ladislai, ac Laurentius, filius Stephani de Nádasd, ab vna, ab altera vero parte Beke, filius Beke, ac Nicolaus, filius Pethew de Makwa, similiter de genere Nádasd, dividunt possessionem Kithewölgy et alias terras ad Ecclesiam S. Benedicti pertinentes, et inter duas villas, Ivanocz et Endrech existentes mutua successione pactata. Anno 1344.” Fejér György: Codex Diplomaticus Hungariae (Szerk.: Sölch Miklós) MOL. Arcanum Adatbázis Kft. Budapest 2004.

24 Nagy Imre – Paur Iván – Ráth Károly – Véghely Dezső: Hazai Okmánytár. Codex diplomaticus patrius. (H. O.) I. köt. Győr, 1865. 276. https://library.hungaricana.hu/hu/view/KozMagyOkmanytarak_HazaiOkmanytar_01/?pg=166&layout=s

25 Mákfay Peteu nevét rendszeresen ezzel az írásmóddal használom, hogy ne legyen összekeverhető sem az apjával, akit néha Péter helyett Pethew-ként jegyeztek, sem Gersei Pethóval, akinek szintén voltak érdekltségei Mákfán.

26 Mákfai Chama a Nádasd nemzetséghez tartozott és rokonságban állt Mákafi Péter fiaival, viszont a rokonság foka nem ismert. Fejér VII/ 5. 221. (Szerk.: Sölch Miklós) MOL. Arcanum Adatbázis Kft. Budapest 2004.

helység fele részét leányának Jelenchnek, (másként Jolynthnak²⁷) és férjének Kuchki (Köcski) Jakab fia Miklósnak átengedte a házasság megkötésekor, amibe a jelenlévő rokonok beleegyeztek. Chama Mákfai Péter rokona volt, különben Péter fia Peteu nem támaszthatott volna igényt később, Chama fia Márton halála után annak birtokára. Chama két fia közül Bors utód nélkül halt meg, Mártonnak pedig egy lánya született; Jelench, akinek az említett birtokrészt hozományként adta. Veje nem élt sokáig, Jelench a másodszor is férjhez ment Nagy Miklós fia Domonkoshoz. Jelench első házasságából született Domonkos fia örökölte volna a birtokot, amit anyai nagyapja szüleinek adott. 1326-ban Mákfai Péter fia Peteu jelentkezett Márton örökségéért, és pert indított Köcski Miklós fia Domonkos és anyja ellen. Peteu azzal érvelt, hogy Ő személyesen annak idején nem egyezett bele az ajándékozásba.²⁸ Az ajándékozás dokumentuma szerint Péter fiai Peteu kivételével jelen voltak az ügyletnél, de ott voltak Péter testvérének, Jánosnak fiai is.²⁹ A forrás Péter testvérének, vagy atyafiának nevezi Jánost, és annak fiát, Lászlót, nem különben Mihályt. Az ügyletben érintett terület és malomhely Péter fiainak részeivel érintkezett.

1326-ban Mákfai Péter fia Peteu kiegyezett Jolynth-tal, annak fiával és második férjével. Valószínűleg Márton halála után került sor az egyezségekre, mivel a néhai vejének és leányának korábban csak mákfai birtokának fele részét adta át, halála után a másik részre a család legközelebbi férfi tagjai (felmenő rendszerben) tarthattak igényt a magyar szokásjog szerint, ezek pedig Mákfai Péter fiai Peteu és Benedek (Beke) voltak, mivel Bálint ekkor már utód nélkül elhunyt, János fiairól, sem utódaikról pedig nincs további adat. A perbeli egyezség tartalma szerint Jolynth és fia Köcski Domonkos, valamint második férje „... a föld egy részét a Petew által követelt harmadrész fejében 14 dénárban fizetett penza-ért Petew-nek adták Beke fiainak kizárásával. Hj.: Chama folyó, Rába, néhány hold dűlő, liget, patak folyása, Beruchzyg, nagy tölgyfa a ligetben, Makwa folyó, Makwa föld, út, tölgyfa, Makwa folyó, erdő”.³⁰ A „Chama folyó” megjelölés érdekes, valószínűleg Chama, vagy talán hasonló nevű apja birtokrészei vették körül ezt a vízfolyást, ami arra utal, hogy valóban ősinek számító apai jószágáról volt szó a fenti ügyletben, mivel hosszú idő kellett ahhoz, hogy egy folyó neve kialakuljon. Oszkó egy részét is Chama birtokolta, s ez a településrész is a birtokos nevét viselte.³¹

27 Jolynth és Jelench azonos személyek. Az ilyen és hasonló névváltozatokra számos példa van a korai oklevelekben, amikor még sem a személyek neve, sem a települések elnevezései nem rögzültek, írásmódjuk pedig elég nagy változatosságot mutatott, amit aztán a későbbi századokban írt oklevelek szintén véletlenszerűen vettek át. Wertner Mór: Névmagyarázatok II. Régi magyar női nevek. Klny. a Magyar Nyelvőről. Budapest 1917. 34.

28 Ipolyi Arnold – Nagy Imre – Véghely Dezső: H. O. V. köt. Győr, 1873. 87. https://library.hungaricana.hu/hu/view/KozMagyOkmánytarak_HazaiOkmánytar_05/?pg=55&layout=s id. Wertner: A magyar nemzetségek a XVI. század közepéig, Csanád Egyházmegyei Könyvsajtó, Temesvár 1892, II. köt. 202.

29 „... *Martinus filius Chama de Makwa coram nobis personaliter constitutus dimidictatem possessionis sue Makwa nocate cum uno loco molendini a parte filiorum Comititis Petri, dedit donavit at contulit Nicolao filio Jakobi de Kwhck cum filia sua domina Jelench, quam idem Nicolaus copulavit. Walentinus et Benedictus filii Petri de eadem Makwa pro se et pro Petrum fratre corem comparendo, Ladizlaus filius Johannis pro se et pro Michaele fratre suo astantes commetanei consensum prebuerunt et assensum.*” Urkundenbuch des Burgenlandes und der angrenzenden Gebiete der Komitate Wieselburg, Ödenburg und Eisenburg (UBB) (W. Goldinger, R. Neck, H. Wagner, E. Zöllner) Verlag Hermann Böhlhaus Nachf. Graz–Köln, 1965. Bd. II. 477.

30 Nagy Imre: Anjoukori okmánytár. Codex diplomaticus Hungaricus Andegavenis. (továbbiakban : A. O.) II. (1322–1332) Budapest, 1881. nr. 232. https://library.hungaricana.hu/hu/view/KozMagyOkmánytarak_anjou_02/?pg=261&layout=s

31 Az Oszkó nyugati felén található ez a terület, ma Csoma-dűlő, aminek neve 1298 előtt alakult ki. Kiss Gábor – Zágorhidi Czigány Balázs: Egy mikrotáj történeti helynévanyaga. Vasvár keleti határa az Árpád-korban. 132. o. http://epa.oszk.hu/01800/01865/00010/pdf/EPA01865_helynevtorteneti_tanulmányok_2006_02_129-157.pdf

Visszatérve az egyezés tárgyra, házasságkötéskor hozományt, jegyajándékot és leánynegyedét szoktak kiadni a nőknek. A jegyajándékot a leendő férj is adhatott, a hozományt vejenek (és leányának) az apa adta. Példák sora bizonyítja, hogy a leánynegyedét és a hozományt birtokban is kiadták, ha más lehetőség nem volt. A kérdés az, hogy jelen esetben mi volt a birtok jogállása, amiből kiadták? Anyaági birtokrész sem lehetett, mert azt egyértelműen leánya örökölte volna és utódai nemre tekintet nélkül. Két jogi lehetőség merül fel az eset során, vagy ez a birtokrész szerzett volt, akkor viszont nem kellett volna a rokonok beleegyezése ahhoz, hogy leányának és vejenek adja hozományként. Ha ősi apai birtokból adta, vagy osztály során ösivé vált adománybirtokból, ebben az esetben nem rendelkezhetett az apa ilyen birtok felett szabadon, ezért tarthatott igényt rá később Peteu, aki nem egyezett bele az ajándékozásba, míg testvérei igen. Peteu azonban csak a Jolynthnak átadott birtok egyharmadára tartott igényt, valószínűleg azért, mert másik két testvére, akiket egy-egy harmad illetett volna beleegyeztek az átadásba. Peteunek azonban fizetnie kellett a birtokrészért, ami azt jelenti, hogy a per tárgya birtokban kiadott nászhozomány, (vagy quarta) lehetett, de a birtok jogállása szerint valószínűleg ősinek számított. A Peteu által indított per nem terjedt ki Márton Mákfai birtokának másik felére, amit nem adott életében a leányának és vejenek, és további jószágaira sem, mivel valószínű, hogy Peteu és testvére Beke ezeket megörökölte Chama fia Márton halála után, lévén azok valóban ősinek számító atyai birtokok, amelyek magszakadás esetén a legközelebbi férfi rokonokra szálltak. A Jolynthnak és férjének adott birtokrész bár apai jószág volt, ugyanakkor hozomány vagy quarta, ezért Peteu, csak fizetésért jutott hozzá, mert kárpótolnia kellett Jolynthot. A fentebb idézett szövegből kiderült, hogy a birtok Mákfai Péter fiai birtokai mellett helyezkedett el („*a parte filiorum Comitis Petri*”). Ez a körülmény alapos ok a beleegyezésük kikérésére az átadás előtt, hogy elkerüljék az érintettek érdekeinek sérelmét. Talán ez a szempont került utólag elfogadásra a kiegyezés során. A birtokrész átadását annak idején az apa részéről a házasság indokolta, amit mindkét káptalan okirat hangsúlyozott. Ha nem volt fiú örököse az apának, akkor leánya negyedét az apai birtokból természetben szokták kiadni, ilyenkor viszont meg kellett volna említeni az okiratban a jogcímet. A leánynegyed nem került említésre sehol, tehát valószínűbb, hogy hozományként kapta Jolynt férje.

1314-ben a vasvári káptalan előtt Mákfai Péter fiai Bálint, Beke és Peteu biztosították nővérüket Isalchot, Adumpreth fia László (Sári László) nejét arról, hogy Kis-Kocs birtokot örökül bírhatja a kapott Drugune (Deregne) birtokért cserébe.³² Itt egy természetben kiadott hozományt, vagy leánynegyedét cseréltek el a fivérek nővérukkal egy Kiskocs nevű birtokra. Látható, hogy a vasvári káptalan előtt lefolytatott ügyletnél sem a pénzben történő megváltást választották, hanem a csereügyletet, ahogy az a Darabos ágznál is két esetben előfordult. Isalch férje Sári László, Sári Adumpreth fia és a család a Ják nemzetséghez tartozott.³³ A „Sári” megjelölést több családra is alkalmazták ugyanabban az időszakban, mindazokra, akik a Sárvíz mentén birtokoltak területeket. 1329-től Sári László Vas vármegyei szolgabíróként tevékenykedett,³⁴ tehát vármegyei tisztségviselőként elismert ember volt, ami egyben a Mákfai család státuszát is jelzi.

32 Wertner (1892) uott.

33 Adumprethnek két fia volt László és Dénes, az utóbbinak Dezső fiáról tudnak a források. Isalchnak és Lászlónak két fia volt: László és Bede. UBB II. 54., UBB III. 101., Bd. IV. Die Urkunden von 1328 bis 1342. Bearbeitet von Irntraut Lindeck-Pozza. In Kommission Bei Hermann Böhlhaus Nachf. Wien-Köln-Graz, 1985. 102., 271

34 UBB IV. 102., Wertner Mór: Adalékok a XIV. századbeli magyar világi archontológiához. Történelmi Tár. Magyar Tudományos Akadémia Történelmi Bizottsága hozzájárulásával a Magyar Történelmi Társulat, Szerk.: Komáromy András, Új folyam VIII. 1907. évfolyam Budapest 4.

2. Oszkói Klára öröksége

A Mákfai ágat gyakran a Nádasiak Oszkói, vagy Oszkai ágával azonosították. Azt a birtokrészt, amit Mákfai Peteu kapott meg Chama fia Márton után, később Peteu leánya Klára részére átírták 1378-ban.³⁵ Mákfai Peteu felesége Bogy/Bagith volt, akinek első férjétől született egy fia.³⁶ A fiú nevét hibásan közlik a források³⁷ pedig, Fejér György diplomatikai gyűjteményében található dokumentumból – amely Ajakas Miklós fiai közötti birtokdivízióról szól –, egyértelműen kiderül, hogy Bagith előző házasságából, Ajakas Miklóstól született fiát Ajakas Lászlónak nevezték.³⁸ Ajakas Miklós első felesége Nádasdi (Darabos) Domonkos leánya Chala volt. Ajakas Miklós azonban eredetileg a Leansuk nevet használta, később változtatta nevét Ajakasra.³⁹ Valószínű, hogy első feleségétől Chalától született három fia; János, Domonkos és Miklós,⁴⁰ míg második nejétől Bogy/Bagith-tól László fia. Az Ivánczra költözött Ajakas Miklós halála után János, Domonkos és Miklós kiadták mostohaanyjuk hitbérét és nászajándékát 1339-ben, aki ekkor már Makwai Peteu felesége lett. Ez az ügylet teszi egyértelművé, hogy Bogy/Bagith Ajakas Miklós özvegye volt, mielőtt hozzáment Makwai Peteu-höz, mivel a házasság megszűnése után a hitbér és a hozományt ingóságok kiadása az elhunyt férj fiainak a kötelessége.

Makwai Peteu gyermekeinek anyja az említett Bogy/Bagith, egy fiuk Miklós és három leányuk született: Ilona, Klára és Margit. Margit Ivánczi Miklóshoz, a fentebb említett Ivánczi Ajakas Miklós egyik fiához ment férjhez, ezt nem tehetné volna, ha Miklós lett volna Bagith fia a négy közül. A másik két leánytestvére közül Ilona Bezerédj Jakab, Klára pedig Egerváry Miklós felesége lett. Klára Egerváry Mihály fia Miklós második felesége lett Iváncsi Bakos Klára⁴¹ halála után. Egy korábbi forrás Klárát Egerváry Jakab feleségéként jelezte 1364-ben.⁴² Klára azonban egyértelműen Egerváry Miklós felesége volt már az 1370-es években több okiratban szerepelt, mint „*nobilis domine Clare vocate consortis Nicolai filii Michaelis de Egeruar filie videlicet Petew filii Petri de Makua*”.⁴³ Ő volt az, akinek a nevére átírták 1378-ban azt a bizonyos birtokrészt, amelyet apja Peteu fizetség után megszerzett Chama fiai Márton leányától Jolinthtól és fiától.

35 Wertner (1892) i. m. 203.

36 Bagith első férje a Veszprém vármegyei Ajka nemzetség tagja, a második férje Makwai Peteu. Wertner Mór: Névmagyarázatok, II. Régi magyar női nevek, a Magyar Nyelvtör kiadása klny. Budapest 1917. 12.

37 Wertner Fejér munkájára (VIII/7 212.) hivatkozva Bagith első férjének szült fiát Ajkai Miklósnak nevezi. uott.

38 „*CLXII. Inter filios Comitis Nicolai dicti Ajkas diuisionales. A. 1328. Anno MCCCXXVIII. Ladislaus, filius Comitis Nicolai, dicti Ajkas, et mater sua Bagith dicta, coniux Magistri Pethő, filii Petri de Makva, item Johannes, Dominicus et Nicolaus, et aly filii Nicolai Ajkas, dividunt inter se in possessionibus Jvanch, Lugas, Vásár Lugas, Németh Lugas, Czinkfalua, Miko, Fel-Lugas, Ujzaagh Pisztery, Surany.*” Ex tabulario I. Curiae Regiae. A középkori Magyarország digitális levéltára, Collectio Diplomatica Hungarica MOL DL-DF 4.3. (Szerk.: Rác György) Budapest 2008, ld. még Fejér im. VIII/7. 212. (Szerk.: Sölch Miklós) MOL. Arcanum Adatbázis Kft. Budapest 2004.

39 Benczik Gyula: Ivánc. In: Száz magyar falu (Szerk.: Gyurác Ferenc) www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/SzazMagyarFalu-szaz-magyar-falu-1/ivanc-6B85/

40 ÜBB IV. 428., idézi: Benczik Gyula uott.

41 Ifj. Reiszig Ede: A Geregye nemzetség. = Turul 1900/2.

42 CLII. „*Jacobus, filius Michaelis de Egervara, pro consorte sua Clara, filia Pethő, filii Petri de Makva,*”. Anno MCCCLXIV. Fejér CD. 231 o. (Szerk.: Sölch Miklós) MOL. Arcanum Adatbázis Kft. Budapest 2004.

43 Fejér X. köt. 47. sz. (Szerk.: Sölch Miklós) MOL. Arcanum Adatbázis Kft. Budapest 2004.

A Mákfai ág elszánt vagyonszerzője volt Peteu, megszerezte Mákfát és Oszkót is teljes egészében, a család szerencsétlenségére azonban egyetlen fia gyilkosságot követett el, így Mákfai Peteu vagyona később egyik leányáé lett. Miklós egy a birtokper során megölte unokatestvérét II. Bekét, Peteu testvérenek fiát. II. Bekének nem voltak utódai (sem testvérenek Istvánnak), Miklós pedig a gyilkosság következtében elveszítette birtokait, és nyoma veszett. Miklós még 1355-ben, a gyilkosság előtt kiadta testvéreinek a Makwai birtokból a leánynegyedet.⁴⁴ Ez a joguk nem volt elvitatható, de az apainak minősülő birtokokat Peteu leányai nem örökölhették, sőt az anyai birtokokhoz is nehezen jutottak hozzá. Frankay Miklós (zág-rábi érsek) a gyilkosság után azonnal magának felkérte Péter és fiai jószágait, mint magvaszakadt birtokokat; Oszkó, Nagy-Mádfa, Mihalócz, Dolina, Bokrács és Ivanócz településeken lévő birtokrészeket.⁴⁵ A három leány közül Klára élt legtovább, s a hosszú pert lefolytatta a Frankay által felkért birtokok visszaszerzése érdekében. Frankay birtokba iktatását nemcsak Peteu leányainak ellentmondása akadályozta, hanem a Nádasi nemzetség tagjai is,⁴⁶ akik rokonságban álltak Makwai Peteu-vel.

Klára peres úton érvényesítette testvérei örökösei és saját birtokjogát. A gyilkosság miatt elvett birtokok között anyai és nagyanyai birtokok is voltak, amik a leányokat megillették, illetve azok leszármazottjait, legyen az fiú vagy leány. Mákfay Klára az anyai és nagyanyai hitbérek és hozományok után – amit sikeresen visszaperelt – váltságként 50 márkát kapott a Káldy, a Zámbó és a Darabos családoktól, amin felvásárolta az oszkói részirtokokat.⁴⁷ Káldi Demeter fia Miklós, Mezölaki Zámbó Miklós és Monyorósi Darabos Jakab a birtokolt Mádfa és Oszkó után fizették ki Egerváry Miklósnak és feleségének, illetve Klára asszony elhunyt nőtestvérei leszármazottjainak (Ivanczi Lászlónak és Bezerédi Miklósnak) az anyai és nagyanyai hitbért és nászajándékot. A felsorolt családoktól kapott fizetség joggá teszi azt a feltételezést, hogy ezek a családok rokonságban álltak a Mákfai Peteu családdal, különben a birtokrészek nem kerülhettek volna hozzájuk a magvaszakadás után.

1378-ban Klára a királynő kegyéből fakadóan jutott hozzá a birtokok feléhez, és a káptalan kiadta Klárának az 1291-ben kelt Oszkó birtokára vonatkozó levelet. Oszkó egészéhez hozzájutott Klára, miután a rész birtokokat is megvásárolta. Az Oszkó birtok ügyében Nádasi Miklós 1382-ben Egerváry Miklós (1382-ben Vas vármegye alispánja volt) ellen pert indított, mivel ekkor már Klára a felesége volt.⁴⁸ Ennek előzménye az volt, hogy Klára nem érte be az anyai vagyon és a szerzett birtokok megszerzésével. 1381-ben elérte, hogy a király érvénytelenítette a néhai Frankay Miklós érsek és a nádasi nemesek közti egyezséget,⁴⁹ s a nekik juttatott részt új adomány címen maga kapta meg. A Mákfaiak

44 Karácsonyi uott.

45 Karácsonyi i. m. XII. köt. 395.

46 Frankay Miklós érsek 1365-ben megegyezett a többi igénylővel és csak Hosszúoszkót és Nagy-Makwát tartotta meg, a határhoz közeli birtokcsoportot (Dolina, Bokrács, Ivanócz, Mihalócz) átadta nekik. Az érsek azonban hamarosan elhunyt, s egy rokonához kerültek itteni birtokai, aki azokat zálogba adta, majd 1370 körül szerezte meg birtokcserével Zámbó Miklós tárnokmester. MOL DL 94102, Zágórhídi (2007) i. m.

47 DL 6606. A középkori Magyarország digitális levéltára, Collectio Diplomatica Hungarica MOL DL-DF 4.3. (Szerk.: Rácz György) Budapest 2008.

48 MNL DL 6913.

49 Fejér IX/7 231-232. nr. 52.

magszakadása miatt, mint a család utolsó tagját, Klárát Mária királynő 1385 december 6-án fiúsította.⁵⁰

Egerváry Miklós feleségét Oszkói Klárát apja Mákfai Peteu és testvére Miklós összes javainak örökösévé tette, továbbá a birtokokba történő beiktatást is elrendelte. A fiúsítási dokumentumból kiderül, hogy már két közös gyermeke volt Egerváry Miklósnak és Oszkói Klárának; Mihály és István, akik anyjukkal együtt szintén részesültek a fiúsításban. Mihály leszármazottjai között jegyezték Egerváry Lászlót, aki később horvát–szlavón és dalmát bán lett. A Mákfai ág vagyona a Geregye nembeli Egerváry Miklós leszármazottjaira szállt, akik annak régi részeit még századok múlva is birtokolták.

A GERSEI ÁG KIHALT FAMÍLIÁJÁNAK ROKONSÁGA

A Nádasd nemzetség Gersei ágát Chopoutól eredeztetik a források. Az okiratok tanúsága szerint Chopou testvére Simon volt. Simon felesége Kőkenyesi Simon leánya, Erzsébet⁵¹ volt, de utódaik nem születtek és az özvegy hitbérét és hozományát Chopou fia András fizette ki 1275-ben. Chopou fiai; Andornak/ Andronicus, Lőrinc és András voltak. Andronicusnak egy fia volt Péter, csupán egy-két birtokkal kapcsolatos ügyletben szerepelt a neve, általában eladóként. Lőrinc fia Márk volt, unokája pedig Pethő, a nádasi nemzetség Gersei Pethő ágának őse. Chopou Lőrinc fiát és annak fiát, Márkot a források gyakran Sári Lőrincként és Sári Márkként⁵² emlegették, mivel birtokaik a Sár mentén összpontosultak. András fiai László, Dénes és András voltak, a források említenek egy leányt is, akinek neve nem ismert. Chopou három fia közül András volt a legsikeresebb, vitészségéért adományban és tisztségben részesült, megfelelő jövedelemmel rendelkezett, amiből birtokait gyarapította. Chopou fia András 1283-ban a királyi fegyvernökök ispánágának hivatalát viselte.⁵³ 1259-ben András Paah Zala vármegyei helységre kapott adományt Mahrenberg vára alatt tanúsított vitészségéért, majd megszerezte a Sári malmot is, 1272-ben Monyorósd egyharmadát, amit tovább cserélt és Guersa (Gerse) pusztáját.⁵⁴ A célzott birtokokat testvéreivel és rokonaival kötött ügyletek során szerezte meg.

50 „[...] *pro nobili Domina Clara vocata, filia Petri, filij Pethew de Makwa, Comitatus Castriferei, consortis videlicet Nicolai, filij Michaëlis de Egerwar, nobis humiliter porrectae; sic non minus pro fidelitatibus et sincerissimis Servitiis Michaelis Literati et Stephani, filiorum eiusdem Nicolai, nostrae Maiestati per eosdem exhibitibus, praedictam Dominam Claram nuncupatam, matrem ipsorum Michaelis Literati et Stephani, annuente et consentiente fideli nostro Barone, Magnifico viro Nicolao Zambou Magistro Tauernicorum nostrorum, tam de omnibus iuribus possessionariis, ipsius condam Petri, filij Pethew, quam de possessionibus, hominis sine herede decedentis [...]*” Fejér i. m. CD XXVII. (Szerk.: Sölel Miklós) MOL. Arcanum Adatbázis Kft. Budapest 2004. 30-31.

Az okirat tartalmaz még egy érdekes információt, hogy a királynő kikérte és meg is kapta Mezőlakai Zámbó Miklós tárnokmester beleegyezését a fiúsítási akthusoz. Zámbó Miklós tárnokmester, mint Erzsébet királynő végrendeletének végrehajtója megkapta a „magnificus” címet, ami a bárói címnek feleltethető meg, pontosabban a kincstartóság bárói méltósággá emelkedését jelzi. Weisz Boglárka: Ki volt az első kincstartó? A kincstartói hivatal története a 14. században. = Történelmi Szemle 2015/4. 527-540., 535.

51 Kőkenyesi Erzsébet apja Kőkenyesi Simon volt, akinek Erzsébet leányán kívül négy fia volt; Balsa, Miklós, Mike és Erdő. UBB II. 120.

52 1293-ban, amikor Monyorósd felét átengedte Andronik fia Péter Nádasi Imre fiainak Domonkosnak és Imrének (Darabosoknak), az ügyletbe beleegyeztek Chopou fia András fia László és Sári Lőrinc fia Márk. Sári Lőrinc nem más, mint Andronik és András testvére. H. O. III. 44.

53 Karácsonyi i. m. 391.

54 H. O. V. Győr, 1873. nr. 38. https://library.hungaricana.hu/hu/view/KozMagyOkmanytarak_HazaiOkmanytar_05/?pg=55&layout=s

Benedek magisztertől (érsek és királyi alkancellár) ajándékba kapta Torvaj birtokának egy részét, amelyet nővére (Elena Dees özvegye) hozományaként örökölt Benedek 1274-ben.⁵⁵ Elena fia II. Dees előbb halt meg mint édesanyja, így az asszony halála után, a neki járó hitbért (vagy hozományt, ahogy a fordítások ezt jelzik) a nő rokona örökölte. Benedek érsek ajándékának a rokonsági viszony lehetett az alapja. Dees a Hermán nemzetséghez tartozott, akik rokonságban álltak a Nádasd nemzetség Gersei ágával.⁵⁶ Gersei András valószínűleg hamar túladott a birtokon, mivel 1286-ban Torvajt már Hidvégi András Endre fia adta el.⁵⁷

András fiai közül Andrásról alig van adat, valószínűleg korán, utódok nélkül hunyt el. Gersei Lászlónak és feleségének, Erzsébetnek⁵⁸ egyetlen élő gyermeke – Margit – maradt életben, de valószínűleg több gyermekük volt. Nádasdi Gersei László felesége Köcski Sándor (II) rokona volt, a források azonban ellentmondóak a rokonság foka tekintetében. A Nádasdiak Gersei ágának nem csak László feleségén keresztül volt kapcsolata a Köcskiekkel, mert leánytestvérük, Kachow/Kotsa Tamásnak felesége lett. Kachowt szintén Köcski Sándor I. testvéreként jelezte Karácsonyi, míg az 1332. évi királyi király oklevél záradékában Tamást Köcski országbíró testvérének nevezték.⁵⁹ Dénes gyermekei közül senki nem maradt életben. Feleségének neve Katalin volt, aki Kapornak melletti Miklós fia Kővér (Pignus) Mihály leánya, leánytestvére Margit, Rezneki István felesége volt.⁶⁰ Kapornaki Katalin testvérei (vagy féltestvérei) Vasvári János és András magiszterek voltak, az általuk indított perek alapján.⁶¹

Gersei András fiai hűek maradtak Károly Róberthez akkor is, amikor Nyugat-Dunántúlon alig maradt híve, mivel a Kőszegiek helyi hatalma erősebbnek bizonyult. Chopou fia András ágát e hűség következtében egy kisleány kivételével teljesen kiirtották. 1332-ben Károly Róbert fiúsította Margitot, mint családja egyetlen túlélő örökösét.⁶² A nemzetségben és az országban is az első fiúsítás volt, amikor a király a Nádasd nembeli Gelsei Margitot juttatta apja és nagybátyja birtokaihoz. Az eset előzménye volt, hogy 1316-ban Gersén – a fiúsítási okiratban leírtak szerint – Henrik fia vörös Salamon, Németújvári (Kőszegi) János utasítására familiárisaival lemészárolták a Gersei családot, amit csak a kisedd Margit élt túl dajkája ügyessége folytán. Gersei Lászlót, aki a templomba menekült három emberével üldözői megölték, kihúzták a templomból majd fejét levágták, majd a familia házat felgyújtották és benne égett Dénes feleségével és gyermekeivel együtt, továbbá László felesége és gyermekei.⁶³ A fiúsítási okiratban leírt történet az elfogadott és elterjedt verziója a család

55 UBB II. 101., A. O. II. 143., uott 113.

56 A rokonsági viszony alapja lehetett, hogy Chopou, vagy András felesége a Hermán nemhez tartozott. Márk fia Gersei Pethő felesége is a Hidvégi családból származott. UBB III. 342., idézi Wertner (1892) i. m. 208.

57 UBB II. 286.

58 H. O. II. 203.

59 UBB IV. 222.

60 Reiszig Ede: Reznekiek. = Turul, 1899. Rezneki István apja Oliver v. Reznek volt. UBB IV. 530.

61 1322-ben a vasvári káptalan előtt Vasvári András magiszter fiai János és András nővérük Katalin, Kapornak melletti Miklós fia Kővér Mihály lánya, néhai Gersei András fia Dénes feleségének hozományát és jegyajándékát kérték. 1324-ben Magyar Pál Makva birtokba történő beiktatásakor tiltakoztak, nővérük hitbérét és jegyajándékát kérték 40 márka értékben, továbbá Gerse birtok után további 10 márkát. A fentiek alapján Katalin féltestvérei lehettek a Vasvári fivérek. A Vasvári testvérek apja János magiszter volt, másként „*Johannes hospes in Eisenburg de Pogh*” A. O. VI. köt. 833., uott. VIII. köt. 491., UBB III. 150., IV. 488.

62 Fejér: Codex Diplomaticus VIII/3 köt. CCLXXI (Szerk.: Sölch Miklós) MOL Arcanum Adatbázis Kft. Budapest 2004.

63 Fejér i. m. VIII./3 592-596., UBB IV. 222.

kiirtásának, de egyes részletek kissé másként szerepelnek egy 1321-ben kelt, a vasvári káptalan által kiállított ítélelvélben.⁶⁴ Ebben a dokumentumban a két testvér (László és Dénes) feleségeinek testvérei és rokonai sorolták fel a történeteket és követelték rokonaik után a pénzbeli kárpótlást. Az iratban fel vannak sorolva az elkövetők (János, Salamon és Demeter) Demeter fiai,⁶⁵ továbbá más rokon személyek is, akik a családdal együtt áldozatai voltak a tűznek. Gere fia Pál de genere Csém leányai Elisabeth és Margit, valamint szintén a Csém nemzetségből származó Miklós, Heric fia. Gersei László feleségét Detre leányának („[...] *nobilis Dominae filiae Detrici relictæ Ladislai* [...]” nevezte az ítélelvél, testvére pedig István, Detre fia. Detre személye nehezen azonosítható⁶⁶ a különböző lehetőségek közül a Káldy-rokonság a legvalószínűbb, mivel a Káldiak is felléptek a káptalan előtt kárpótlási igénnyel. Káldi Severed vagy Siegfried fiai (László, Miklós és János) valószínűleg rokonságban állt a Csém nemzetséggel is,⁶⁷ s mint fentebb már említésre került az áldozatok között volt Pál dg. Csém két fiatal leánya és Miklós dg. Csém is.

Gersei Margitot rokona Köcski Sándor (II.) országbíró vette magához és nevelte fel családjában. II. Köcski Sándor a király hű embereként és tisztségviselőként Vas és Sopron vármegyét védte a hűtlen urak ellen. Pór Antal szerint II. Köcski Sándor anyja Nagymartoni Venus volt, felesége pedig Bajóti Klára, szintén a Nagymartoni familiából.⁶⁸ Anyja azonban Káldy Venus/Venisa volt, akinek anyja Káldy Dominika,⁶⁹ aki tehát Köcski Sándor anyai nagyanyja volt. Ezt az állítást megerősíti, hogy 1312-ben anyja és nagyanyja leányegyede és hozománya fejében megkapta Sár birtokának egy részét kárpótlásként Káldi Marcell fiától, majd a többit megvette a Káldyaktól.⁷⁰ Mindebből az is következik, hogy Káldi Dominika és Venus közeli rokoni kapcsolatban álltak Káldi Marcell ágával.

II. Köcski Sándor sikeres hadvezér és politikus volt, 1324–1328-ig pedig országbíró. Hadi és diplomáciai érdemei miatt gyakran birtokadományban részesült, ugyanakkor sokat is költött, mert saját birtokaiból finanszírozta a király érdekében vitt hadjáratokat. A Köcski családban nevelkedett Gersei Margitot Köcski országbíró vitte a királyi udvarba, ahol hamarosan bekerült az udvarhölgyek közé. Magyar Pál, gimesi várnagy vette feleségül, aki a

64 UBB III. 251.

65 Demetrius de iuxta Zala, fiai: János, Demeter, Salamon Rufus. UBB III. 94.

66 Hermán nembeli Detre apja Matheus volt, testvére pedig Fülöp, és a tatárjárás idején tüntette ki magát vitézségével és a király védelmével, de ez a személy kissé korai ahhoz, hogy Erzsébet apja legyen. A kapuvári castellant is Dietrichnek hívták, aki az 1290-es években viselte ezt a tisztséget, s valószínűleg azonos a Sopron főbírájával. A Héder nemzetség alapítójaként számontartott Héder testvére volt Wolfger, akinek fia Dietrich volt. Wolfger fia Detrének volt egy fia István. UBB. I. 147., 291., II. 436., III. 28., 245., 376. IV. 178., 185. Létezett egy Poki Detre is, akinek testvére János és Móricz, fia pedig István. volt. Ez a Detre Poki Móricz tárnokmester testvére volt, a családjuk a Héder nemzetséggel rokonságban állt. Köcski családot a Héder nemzetséghöz sorolják a források, elsősorban a címer azonosság alapján. Karácsonyi i. m. II. köt. 162. Varsányi Detrének három fia volt; Mihály, Miklós és István. Miklóst meggyilkolták, Káldi Miklósnak esküvel kellett bizonyítania ártatlanságát.

67 Siegfried/Severed (Káldi) a Csém nemzetség tagjaként került említésre egy oklevélben. Heric de genere Csém fia Miklós, testvérei: Konrád, Siegfried (de Káld), Wernhard. Siegfried/Severed apja: András, fiai: János, László, Miklós UBB III. 119., 251.

68 Nagymarthoni-Bajóthi Klára II. Simon leánya volt, UBB IV. 9., 10. Köcski Sándor II. anyja azonban nem Nagymarthoni volt, hanem Káldi Venus, ellentétben Pór Antal állításával.

69 UBB III. 119., 414. Ld. még Wertner Mór (1917) i. m. 64.

70 Később egyik hívének, Sári Ehellős fainak adta a Sár folyó melletti Mihályföldét (mai nevén Petőmihályfa) rokoni szeretete és szolgálataik elismerése jutalmaként, e magánadományból következően az adományozottak Köcski Sándor familiárisai lehettek. Karácsonyi i. m. II. köt. 163.

király mellett sok csatát vívott, megbízható ember volt. Magyar Pál⁷¹ már korábban, 1324-ben felkérte Gersei László és Dénes birtokait, amelyek magszakadás miatt a királyra visszaszálltak,⁷² vagy legalábbis úgy tűnt, ugyanis az ellenkezője mindig a birtokba történő beiktatáskor szokott kiderülni. 1324-ben meg is kapta a birtokokat, azonban az oldalágról Márk fia Pethő tiltakozást jelentett be a beiktatáskor.⁷³ Az ősi nemzetségi birtokjog értelmében erre minden jogalapja meg volt, hiszen addig nem szállhatott volna vissza a királyra a birtok, amíg oldalági férfirokon élt. Chopou három fia közül, bár András volt a legbátrabb és a legsikeresebb birtokszerző, mégis Lőrinc ága maradt fenn. Magyar Pál sikertelen birtokba iktatása után megkérte Gersei Margit kezét, s amikor már felesége lett, kérte a királyt, hogy feleségét apja és nagybátyja javainak örökösévé tegye magszakadás címén.⁷⁴ A király teljesítette az akkor már idősödő Magyar Pál kérését, s egyben leróta háláját a hozzá hű Gersei családnak, az utolsó megmaradt tagján keresztül, mivel a család vesztét az okozta, hogy a király híveihez tartoztak ellenséges környezetben.

Ez volt az első fiúsítás Magyarországon 1332-ben,⁷⁵ s Károly Róbert idejében több nem is követte, talán azért sem, mert nem sikerült tökéletesen ez a fiúsítás. A magyar szokásjogtól idegen volt, hogy ősi javakban a király leányutódot tegyen örökössé még magszakadás esetén sem. Itt azonban még magszakadás sem történt,⁷⁶ mert Pethő személyében volt öröklésképes férfi rokon, aki az elhunyt Gersei László és Dénes apja András testvérének (Lőrinc) unokája volt. A korabeli jog szerint Lőrinc fia Márk fiát Pethőt illette volna az oldalági vagyon, aki Magyar Pállal történt hosszas vita után végül megszerezte a birtokok felét.⁷⁷

A fiúsítás nem szolgálta a nemzetség érdekét, mivel a szolidaritás ellenében hatott. A fiúsított leány, gyakran férjével vagy gyerekeivel együtt jutott hozzá a nő eredeti családjának birtokaihoz, s bár a fiúsítás nem következhetett volna be, ha van élő férfi rokon, mégis gyakorta ezt nem vették figyelembe. Gyakorlatilag a király csak a hozzá folyamodók felkérő leveleiből értesült egy-egy birtoktest jogi helyzetéről, ezek valóság alapja csak az új birtokos beiktatásakor került kivizsgálásra, ha bárki ellentmondott. Anjou királyaink vezették be a fiúsítás intézményét a magyar jogba, aminek valószínűleg politikai okai lehettek. A bárói családok hatalmának ellensúlyozása a politikai szövetségesek számának gyarapításával volt elérhető, s e belső diplomácia egyik eszköze volt a fiúsítás. Gersei Margit fiúsítása férjével együtt történt, ami később is gyakori fiúsítási mód volt. Az apai ági birtokok fele került tehát Gersei Pethőhöz, a vagyonból kifizetésre került Dénes felesége rokonainak járó hozomány, leánynegyed és hitbér, ami utódok hiányában a nő testvéreit, vagy rokonait illette.⁷⁸

71 Magyar Pál nemcsak gimesi várnagy volt, hanem Károly Róbert 1325-ben kincstartójának is kinevezte (thesaurarius noster), ahogy a Szatmár vármegyei Külszalka és Belszalka birtokába beiktató iratban olvasható. A. O. IX. köt. 325. Későbbi iratokban tárnoknagyként (maior tavarnicorum nostrorum) is említésre került a neve, ami valószínűleg a tárnokok vezetőjét jelenti. Weisz i. m. 528.

72 A. O. VIII. köt. 462.

73 A. O. VIII. köt. 491.

74 Pór Antal: Nemes Magyar Pálné asszony. = Katholikus Szemle, 1888. 468-471.

75 Fejér: Codex Diplomaticus VIII/3 köt. CCLXXL. (Szerk.: Sölch Miklós) MOL. Arcanum Adatbázis Kft. Budapest 2004. A fiúsító levél eredetije a gr. Khuen-Héderváry-család levéltárában található. Viczay rész. Fasc. 38/B. nr. 20.

76 A későbbi századokban, amikor a fiúsítás már megszokottá vált, magszakadás esetén lehetett kérelmezni az uralkodótól.

77 Gerse, Sár, Sárkömezádó, Mézdó, Makva, Hodász, Mogyorósd, a három Páh, Torvaj, Szindafölde, Pacsa, Derze.

78 A. O. I. köt. 833.

Margit birtokainak teljes köre nem ismert, mert a fiúsítási okirat csak generálisan jelölte meg apja László, és Dénes testvérének birtokait és további birtokokat helyezett kilátásba. Tudott azonban, hogy nemcsak az apai, ősinek számító birtokok felét kapta meg, hanem kapott a férjétől, az uralkodótól és a Köcskiek után is birtokokat. Magyar Páltól kapta felesége és leánya Erzsébet szabad rendelkezésre két vásárolt birtokát Bereg vármegyében Mwsey és Zalka birtokait. A birtokokat 1354-ben feleségének hitbére és jegyajándéka miatt adta, továbbá 200 márkát és egyéb birtokainak haszonélvezetét leányának negyed címén. Ezeket a birtokokat Margit a betegágyán tett bevallása szerint 1358-ban 300 márkáért eladta.⁷⁹ Szerzett birtokai tudhatók a Köcskiekkel történt zálogügyletet követő átruházásból. 1332-ben már Köcski Sándor (II.) fia György és Kachow Tamásnak fia Miklós a korábban felvett zálogösszeg értékén előrkítettek Gersei Margitnak, Magyar Pál hitvesének Pápócz, Écs, Pázmánd, Somlyó, Köcsk, Zsédény Miske, Uk, két Páhi és Sebes birtokok felét. Az előrkítés indoklásaként a zálogot, okaként pedig a közeli rokonságot jelölték meg, mivel Margit unokatestvérei voltak.⁸⁰

Gersei Margit nemcsak férjét élte túl, de annak első házasságából származó fiát és saját két gyermekét, Lászlót és Erzsébetet is. Vagyonát kegyes adományokra fordította.⁸¹ Élete vége felé Margit megbetegedett, de addigra már annyi birtokot eladományozott, hogy megélhetése került veszélybe, így a királynő birtokai egy részét visszaadta nem sokkal 1371-ben elkövetkezett halála előtt.⁸² Halálával, a még birtokában volt nemzetségi birtokok vagy vissza kerültek Gersei Pethő utódaihoz,⁸³ vagy az uralkodó rendelkezett ezekről.

Összegezve a Nádasd nemzetség vizsgált ágainak nőtagjaival kapcsolatos a 14. századi forrásokban dokumentált gyakorlatot az alábbi elvi következtetések vonhatók le: a.) ezek a gyakorlatok mindig jogügyletek, b.) mindig birtokörökkléssel kapcsolatosak, c.) amelyek a nők külön jogai alapján értelmezhetők.

A jogügyletek között, három birtokcserét, amelyek a nők természetben kiadott hozományát vagy negyedét érintették és testvéreik kezdeményezték (két Darabos és egy Mákfai), két visszaváltott zálogbirtokot (két Darabos), egy zálogba adott, majd eladott birtokegyüttest (a Köcski leszármazottak és Gersei Margit ügylete), egy házasságkötéskor természetben kiadott hozományt (Mákfai), valamint három természetben kiadott leánynegyedet (Mákfai) és két fiúsítást (Mákfai és Gersei) találunk. A visszaváltott zálogbirtokokat leszámítva, látható, hogy a 14. században a Nádasd nemzetség leányainak a kiházásítás során természetben adta ki járandóságát, legyen az hozomány vagy negyed. A nő családtagok halála után kilenc

⁷⁹ DL 1066.

⁸⁰ Nagy Imre – Paur Iván – Ráth Károly – Véghely Dezső: Hazai Okmánytár. Codex diplomaticus patrius. I. Győr, 1865. 108. https://library.hungaricana.hu/hu/view/KozMagyOkmánytarak_HazaiOkmánytar_01/?pg=166&layout=s

⁸¹ Az általa alapított pápóczi prépostságra hagyta jószágainak egy részét, egy további részt pedig a pápóczi pálosrendi templomra és kolostorra, továbbá gondoskodott a prépostsághoz tartozó iskola és népiskola javadalmaszásáról is és a budai klarisszákat is támogatta. Az óbudai apácák kapták Margittól adományul a Tycie folyó melletti Bodrog vármegyében fekvő Felsőadrián birtokot 1344-ben, amit Károly Róberttől kapott Magyar Pál. H. O. I. 217., II. 118., 321., III. 184. DL 756. A középkori Magyarország digitális levéltára, Collectio Diplomatica Hungarica MOL DL-DF 4.3. (Szerk.: Rác György) Budapest 2008.

⁸² Bedy Vince: A pápóczi prépostság és perjelség története. Győr-Egyházmegyei Alap, Győr 1939. 6-7.

⁸³ Egy 1405-ben keletkezett forrás részleges tájékoztatást nyújt erről, eszerint; Gersei Pethő fia János örökösei: László, Pető és Dénes a következő birtokokat mondhatták magukénak: két Páli, Pápócz, Mihalóc, Nagymakva, Sárfőmezádó, Derze, Pázmán és Ech. Wertner (1892) i. m. 205.

dokumentált esetben (Heym ágon Floris, Torvoy öröklése, Köcski Sándor II. anyai és nagyanyai jussa, Bezerédi és Ivánczi leszármazottak öröklése Mákfai Margit és Ilona után, Mákfai Klára, a két Vasvári testvér öröklése Katalin után, Gersei Margit anyja után is) történt női jogok érvényesítése alapján öröklés. Az öröklés ezekben az esetekben az anyai (és nagyanyai) leánynegyed és hitbér kiadását jelentette; hat esetben készpénzben, három esetben természetben történt a teljesítés.

Az apai jószágból a nőknek járó leánynegyedet korabeli jogi szabályozás szerint csak kivételes esetben lehetett birtokban kiadni, éppen az apai birtok jogállása miatt. Ennek ellenére a vizsgált családok férfi tagjai inkább természetben adták ki, esetleg később elcserélték egy-egy szerzett birtokkal. A leány kiházásakor adott javakat – mondhatjuk hozománynak –, ha természetben adták, az oklevélben történő nevesítés nélkül összeecsúszhatott a leánynegyed és a hozomány. Az elemzésből kitűnik, hogy a birtok jogállásának nincs mindig kitüntetett jelentősége abban, hogy a leánynegyedet, vagy a hozományt milyen birtokban adták ki. Az özvegyek hitbéreinek kiadása is gyakran birtokban történt, ennél a jogintézménynél azonban gyakoribb a későbbi pénzben történt megváltás a rokonok részéről. Összességében megállapítható, hogy a szokásjogi gyakorlat gyakran átlépte, illetve rugalmasan kezelte a jogi normákat.

Anjou királyaink vezették be a fiúsítás jogintézményét, amely nem volt jog, hanem királyi kegy. A Nádasd nemzetség 14. században fiágon kihalt két ágának, familiájának sorsát egy-egy fiúsítás zárta, ami mindenképpen figyelemre méltó, ahogy az is, hogy a fiág kihalását mindkét esetben gyilkosság okozta.

A Nádasd nemzetség 14. században fiágon kihalt két ágának, familiájának sorsát egy-egy fiúsítás zárta, ami mindenképpen figyelemre méltó, ahogy az is, hogy a fiág kihalását mindkét esetben gyilkosság okozta.